

Vincenc Kopeček: Jižní Kavkaz mezi demokracií a autoritarismem.

1. vydání. Praha: European Science and Art Publishing, 2012, 136 stran, ISBN 978-80-87504-18-5 (signatura knihovny ÚMV De 59 529).

Vincenc Kopeček v knize *Jižní Kavkaz mezi demokracií a autoritarismem* předkládá před čtenáře otázku, zda jsou Arménie, Ázerbájdžán a Gruzie státy demokratickými, nebo autoritářskými. Ačkoliv je cesta k odpovědi poměrně dlouhá a trnitá, má význam se na ni vydat. Region Jižního Kavkazu totiž může v budoucnu v mezinárodních vztazích sehrát podstatnou roli, je mu „připisována velká geopolitická či strategická důležitost“, zejména v souvislosti s „energetickými zdroji a zároveň bezpečnostními riziky“ (s. 6). Předkládaná kniha je tedy bezpochyby významným dílem v oblasti české odborné literatury, a to rovněž z toho důvodu, že jde o vůbec první českou monografii, která se Jižnímu Kavkazu komplexně věnuje.

Kniha je postavena na autorově disertační práci, která vznikla v rámci jeho studia politické a kulturní geografie na Ostravské univerzitě. Před tím, než se autor ponoří do řešení problému v uvedených jednotlivých státech, věnuje první dvě kapitoly teoretickému a historickému výkladu, v němž podrobně vysvětluje politické režimy, geografii a politické dějiny Jižního Kavkazu. V první kapitole, příznačně pojmenované „Demokratické a nedemokratické režimy“, autor definuje politický režim, který je „ideologickou, hodnotovou a legitimizační složkou“ (s. 12) politického systému, a dále specifikuje kritéria, podle nichž lze tyto režimy dělit. V souladu s přístupem Juana Josého Linze pak Vincenc Kopeček v další práci vychází z existence totalitarismu, posttotalitarismu, demokracie a autokracie. Při vymezování totalitarismu autor kromě Linzeho práce využívá i poznatky Giovanniho Sartoriho, který dle Kopečka „chápe totalitarismus jako jeden z krajních pólů kontinua politických režimů, druhým krajním pólem je demokracie“ (s. 14). Všimá si také, že zmínění autoři nepovažovali totalitarismus jako politický režim za statický. V souladu s tím autor konstatuje, že jihokavkazské země lze v období stalinismu označit za totalitní země, nicméně „v postsovětské epoše již vyšly z reality posttotalitarismu“ (s. 14), který prakticky vzniká degradací totalitarismu. I posttotalitarismus lze dále dělit, přičemž autor v souvislosti s jihokavkazskými zeměmi zmiňuje především zamrzlý posttotalitarismus, „jehož vládnoucí elitu tvoří technicko-byrokraticko-gerontokratické kádry, za nichž dochází k úpadku a rutinizaci ideologie“ (s. 15), dále zralý posttotalitarismus, „v němž dochází k bohatší strukturaci společnosti, ekonomickým reformám a jehož reformě naladěné elity jsou ochotny vyjednávat se silnou opozicí“ (s. 15), a také paralyzovaný posttotalitarismus, „jenž je konečným stadiem posttotalitarismu zamrzlého a je charakteristický paralyzovanou elitou, neschopnou ani vyjednávat s opozicí, ani represí, kterými by opozici potlačila“. Zatímco zralý posttotalitarismus může vést k přechodu k demokracii, „paralyzovaný posttotalitarismus končí kolapsem. K tomu však může situace dospět i v případě posttotalitarismu zralého, jak se stalo v případě [...] Arménie, Ázerbájdžánu a Gruzie“ (s. 15).

V případě demokracie autor zdařile ilustruje diskusi, která je s pojmem demokracie tradičně spojená. Všimá si nezbytných podmínek pro fungování a vůbec vznik demokratických systémů, přičemž za minimum toho, aby země mohla být označena za demokratickou, považuje klasickou Schumpeterovu teorii demokracie. Ta za základní požadavek stanoví existenci svobodných a férových voleb, „na jejichž základě pak svobodně zvolené elity vykonávají politickou moc“ (s. 17). Autor se dále věnuje různým indexům demokracie a způsobům jejich výpočtů. Krátce je vysvětlen také autoritarismus, k jehož definování Kopeček využívá poznatky Juana Josého Linze. Charakteristickými znaky autoritarismu jsou zejména limitovaný politický pluralismus, spoléhání na jednoduché přísliby

ekonomické prosperity, absence nutnosti souhlasu občanů, nízký stupeň politické mobilizace a předvídatelná pravidla. Kopeček dále často pracuje s konceptem kompetitivního autoritarismu Levitského a Wayne, kteří navázali na Linze. Vysvětlují, že „v kompetitivním autoritarismu existuje určitý prostor pro opozici a že opozice se účastní volebního procesu charakterizovaného inkluzivním volebním právem a prostého masivních podvodů“ (s. 30). To znamená, že opozice se sice voleb účastní, nicméně bývá terčem zastrašování, či dokonce násilných útoků, a dochází rovněž k manipulacím s hlasy. Příčinu vzniku kompetitivního autoritarismu lze hledat ve vzrůstajícím vlivu západního světa, který zdůrazňuje existenci demokratických procedur. Dalším faktorem může být i slabost států, v nichž lze kompetitivní autoritarismus nalézt. Vlády totiž často nejsou schopny větší kontroly společnosti, a vzniku opozice tak nemohou zabránit. V závěru kapitoly autor v přehledné tabulce (s. 32) představuje vlastní typologii režimů, ve které vychází z Bogaardsovy dvoukořenové typologie demokracie a autoritarismu, „v rámci [níž] vznikají redukované typy jak v případě demokracie, tak v případě autoritarismu“ (s. 27). V této typologii autor reflektuje i práci výše zmíněného Juana Josého Linze, ale také Wolfganga Merkela, „který uspořádal různé pokusy o redukované subtypy demokracie pomocí rozdělení celého konceptu na pět dílčích režimů a dále na vnitřní a vnější okolnosti, které existenci demokracie podporují, nicméně pro samu její existenci nejsou nutné. V souhrnu se tak de facto jedná o jakousi rozpracovanou širokou definici demokracie“ (s. 28). Dle autora je takto vytvořený pojmoslovný rámec vhodný pro identifikaci jednotlivých politických režimů a jejich etap, nicméně uvědomuje si, že i tento systém má jisté nedostatky, které dále rozvádí v závěru knihy (s. 107).

Navazující druhá kapitola čtenáři představuje problematiku regionu ve světle geografických, historických, ekonomických a geopolitických souvislostí. Geografické podmínky regionu popisuje autor jen velmi stručně a omezuje se na nejnужnější minimum s výčtem nejdůležitějších zeměpisných bodů. Obdobný přístup volí i pro popis obyvatelstva a jeho kultury. Je škoda, že autor do této části nezařadil žádné mapky. Ty by totiž čtenářům geografické podmínky a složení obyvatelstva Jižního Kavkazu představily mnohem názorněji a uchopitelněji než strohý popis. Rovněž ekonomické souvislosti jsou čtenáři představeny jen tak mimochodem a zklamáním může být i to, že například ekonomickou situaci Ázerbájdžánu autor nastiňuje pouze v jediné větě. Po avizovaném *komplexním popisu* v úvodu tedy může tato část působit nedodělaně, nebo dokonce odbytě, tím spíše, porovnáme-li ji s kapitolou první. Na autorovu obranu je ovšem nutné podotknout, že tyto podkapitoly nejsou pro výzkumnou otázku, kterou si autor ve své publikaci stanovil, klíčové.

Komplexnost nicméně nelze upřít druhé části druhé kapitoly, která se věnuje utváření moderní politické společnosti na Jižním Kavkaze a kolapsu sovětské vlády. Vincenc Kopeček poutavě popisuje historické události, které vedly k tomu, že se Gruzie, Arménie a Ázerbájdžán na počátku 19. století postupně staly ruskými územími. Zatímco „dobyvatelé v minulosti víceméně respektovali tradiční jihokavkazské politické struktury“ (s. 40), ruská nadvláda s sebou přinesla i politicko-správní reformy oblasti. Autor zdůrazňuje především to, že se jihokavkazská společnost značně změnila, což ilustruje na silné rusifikaci, rozpadu feudalismu a zavádění moderních forem správy. Brzy vznikly první politické strany, nicméně autor podotýká, že reálná politická participace dlouho nebyla možná. Až teprve po ruské revoluci z let 1905–1906 přišla mírná demokratizace, díky níž „byly umožněny volby do Státní dumy, jichž se účastnily i jihokavkazské politické strany“ (s. 41). Demokratizace pokračovala i po únorové revoluci v roce 1917, kdy byl zřízen Zvláštní zakavkazský výbor, a dokonce se konaly volby do ruského ústavodárného shromáždění. Ty ovšem kvůli bolševické revoluci v listopadu 1917 neměly velký význam. V dubnu 1918 vyhlásily jihokavkazské státy nezávislost a sloučily se do Zakavkazské federativní republiky, nicméně vlivem národnostních rozdílů došlo k jejímu velmi brzkému rozpadu. Nově vzniklé republiky se už tehdy deklarovaly jako demokracie, autor ovšem podotýká, že vzhledem k jejich krátké existenci lze tento fakt jen těžko hodnotit. Státy byly totiž

znovu dobyty Ruskem, tentokrát bolševiky, počínaje Ázerbájdžánem v dubnu 1920. Vincenc Kopeček konstatuje, že „nezávislost, kterou Arménie, Ázerbájdžán a Gruzie v letech 1918–1920 (respektive 1921) zažily, byla sice krátká, ale i tak se zapsala do národních pamětí a ani po sedmdesáti letech komunistické vlády z ní nebyla vymazána“ (s. 42).

Od dvacátých let 20. století tak lze o Sovětském svazu hovořit jako o totalitním státu, ale v období po Stalinově smrti v roce 1953 už jej lze označit za posttotalitární. Autor se zde vrací k základům položeným v první kapitole a doplňuje, že právě během fáze zamrzlého posttotalitarismu za Brežněva se vytvořily klientelistické a klanové struktury, které se podílely na výsledném charakteru politických režimů jihokavkazských zemí po rozpadu Sovětského svazu. Tomu dopomohla i zralá fáze posttotalitarismu, do níž dovedl Sovětský svaz Gorbačov a jeho liberalizační politika, která měla za následek kolaps sovětského systému. Kopeček konstatuje, že požadavek na národní suverenitu a samostatnost se nejprve objevil v Arménii a Gruzii. Zajímavé je, že se v tomto směru jako první objevily ekologické požadavky, které byly provázány s požadavky národnostními. V případě Gruzie šlo o projekt transkavkazské železnice, „která měla kromě místní přírody údajně znehodnotit také několik významných gruzínských kulturních památek, kolem nichž by [...] vedla“ (s. 44). Navíc panovaly obavy, že by železnice přivedla další ruské imigranty. V Arménii šlo o znečištění životního prostředí v Jerevanu a jeho okolí a o provoz jaderné elektrárny Mecamor, což vyústilo až v boj proti korupci a klientelismu. Naopak v Ázerbájdžánu byl tento vývoj opožděn, především kvůli konzervativní povaze zdejšího politického režimu. Proto se Ázerbájdžán nezávislým státem „paradoxně stal pod vedením místních komunistů poté, co se na konci roku 1991 Sovětský svaz jednoduše rozpadl“ (s. 46).

Druhá část knihy je věnována detailnímu rozboru politických režimů států Jižního Kavkazu. Ve třetí kapitole autor mapuje vývoj v Gruzii v období let 1995–2012, přičemž významnou událostí je listopad 1995, kdy byl v souladu s novou ústavou zvolen prezident Eduard Ševardnadze. Od tohoto okamžiku popisuje Kopeček Ševardnadzeho politickou cestu, která vyústila až ve vytvoření neofeudální struktury, v jejímž čele stál právě Ševardnadze a klan jeho příbuzných. Tento systém bránil vzniku efektivní opozice, přesto se podle autora navenek jevil jako poměrně liberální a demokratický. Na základě předchozích poznatků Kopeček otevírá diskusi, zda je Gruzie státem demokratickým, či autoritářským. Za klíčové považuje kritérium, zda bylo pomoci voleb během Ševardnadzeho prezidentství možné pokojně změnit vládu, nicméně ihned identifikuje problémové momenty. Pravděpodobně nejvýznamnější je fakt, že k této změně prostřednictvím voleb vlastně nikdy nedošlo; nicméně i přesto Kopeček tuto možnost teoreticky připouští. Autor tedy dále konzultuje index volební demokracie *Freedom House*, jenž Gruzii hodnotil jako volební demokracii, a vyvozuje, že na Gruzii je v té době možno nahlížet jako na zemi v zásadě demokratickou, nicméně s určitými defekty. Autor se rovněž vrací k práci Wolfganga Merkela a konstatuje, že Gruzie na počátku Ševardnadzeho vlády vykazovala znaky takzvané doménové demokracie, kde nevolené klanové struktury obsadily exekutivní posty. V pozdějším období Ševardnadzeho prezidentství lze hovořit o takzvané delegativní demokracii, v níž exekutiva získala převahu nad legislativou. V roce 2003 pak lze uvažovat i o náběhu ke kompetitivnímu autoritarismu (s. 55).

V roce 2003 se totiž odehrála další z důležitých událostí v dějinách moderní Gruzie – státní převrat, nazývaný také *revoluce růží*. Neúnosné falšování výsledků voleb, jež bylo za prezidentství Ševardnadzeho běžnou praxí, vyvolalo protesty obyvatel, kteří se domáhali zneplatnění voleb. Dosavadní prezident proto velice rychle odstoupil a nahradil jej Michail Saakašvili. Kopeček se ve svém textu detailně věnuje různým aspektům fungování Gruzie během prezidentství Michaila Saakašviliho – zkoumá fungování státních institucí a ekonomiky, ústavní rámec, významné politické aktéry, průběh voleb a také stav občanských a politických práv obecně. Obzvláště poukazuje na změny, které země od revoluce prodělala: od nové státní vlajky až po restrukturalizaci vzdělávacího systému.

Upevnily se též vztahy se Západem, ovšem na úkor vztahů s Ruskem. Na základě těchto aspektů se Vincenc Kopeček znovu vrací k otázce, zda se po roce 2003 změnil i politický režim, který předtím klasifikoval jako defektní demokracii. Pro tyto účely se zaměřuje na prezidentské a parlamentní volby v roce 2008 a parlamentní volby v roce 2012. Volby v roce 2008 označuje jako přechod ke kompetitivnímu autoritarismu. Saakašvili totiž v boji o moc neváhal přistoupit ani k velmi tvrdým praktikám, pro své politické cíle využíval policii a justici, docházelo také k manipulaci s hlasováním i účelovým změnám volebního zákona. Volby v roce 2012 ovšem byly jiné, protože především kvůli vysokému tlaku ze strany Západu vedly k pokojné změně vlády, když byly uznány oběma stranami v zemi. Z toho autor vyvozuje, že se režim v roce 2012 demokraticky stabilizoval. Nicméně oba tyto své závěry Kopeček ihned zpochybňuje: „[N]evíme, zda období kolem roku 2008 bylo výjimečnou reakcí na složitou vnitropolitickou a zahraničněpolitickou situaci [...], nebo] zda naopak specifickou situací nebyly parlamentní volby v roce 2012, stejně jako nevíme, zda se podobné výkyvy nestanou v Gruzii normou. První případ by znamenal, že je Gruzie defektní demokracií, [...] druhý případ by spíše vedl k určení Gruzie jako kompetitivního autoritarismu“ (s. 70).

Čtvrtá kapitola se zaměřuje na politický režim v Arménii během let 1991 až 2012. V roce 1991 byl v relativně demokratických prezidentských volbách zvolen Levon Ter-Petrosjan, kterého autor charakterizuje jako umírněného autoritáře. Ter-Petrosjan si uvědomoval nepříznivou geografickou pozici země a snažil se navázat vztahy s Tureckem. Jeho vládu komplikoval nově vzniklý konflikt mezi Ázerbájdžánem a karabašskými Armény, přičemž tuto situaci se Ter-Petrosjan snažil řešit především kompromisem. Nebyl však úspěšný, a příměří tak bylo podepsáno až za pomoci Ruska v dubnu 1994. O rok později, v červenci 1995, probíhaly v Arménii parlamentní volby spojené s referendem o nové ústavě, „*kteřou opozice odmítala s tím, že vytváří příliš silnou pozici prezidenta*“ (s. 73). Vzhledem k tomu, že z voleb vítězně vzešla proprezidentská koalice, byla nová ústava přijata a s malými změnami platí dodnes. V září 1996 se pak konaly prezidentské volby, v nichž opozice jako protikandidáta tehdejšímu prezidentovi postavila Vazgena Manukjana. Protože však Manukjan měl šance na vítězství, „[Ter-Petrosjanova administrativa] *potvrdila své autoritářské tendence a sáhla ke zjevnému zfalšování výsledků voleb, když stávající prezident již v prvních kole těsně překonal 50% hranici*“ (s. 74).

Arménie se v té době zmítala v ekonomických potížích, jejichž příčinu Ter-Petrosjan spatřoval nikoliv ve své vládní politice, ale ve válce v Karabachu. V rámci řešení jmenoval premiérem Roberta Kočarjana, do té doby prezidenta Náhorní karabašské republiky, a navrhoval takzvaný model *step-by-step*, který spočíval v postupném stahování arménských jednotek a následném „*uvolnění blokády, rozmístění mírových jednotek, návratu uprchlíků a teprve poté v určení finálního statusu Náhorního Karabachu*“ (s. 75). Ter-Petrosjanův záměr byl však odmítnut a vyústil v rezignaci nejen několika nejvyšších státních úředníků, ale i samotného Ter-Petrosjana. Prezidentské pravomoci proto přešly na Roberta Kočarjana. Kopeček konstatuje, že i přes karabašskou válku lze toto období v dějinách Arménie považovat za politicky stabilní. Všimá si také, že tento režim byl „*v některých momentech podobný Ševardnadzeho režimu v Gruzii, [protože] i v Arménii [...] existovaly [...] neformální politicko-ekonomické skupiny, založené na klientelistické či klanové bázi, jež Arménie v podstatě zdědila z předchozích komunistických dob*“ (s. 76).

Obtížnost jednoznačného zařazení Arménie mezi demokracie či autoritarismy ovšem tkví v tom, že se autor snaží vypátrat, zda občané mohli pokojně dosáhnout změny vlády prostřednictvím voleb. V tomto období se totiž mnoho voleb nekonalo a pomocnou ruku v tomto ohledu nenabízí ani konzultace různých indexů svobody, například index *Freedom House* až do roku 1994 staví svá hodnocení na hypotetických předpokladech. Je tedy nutné se podívat až na parlamentní volby v roce 1995 a prezidentské v roce 1996. Volby v roce 1995 ale ve skutečnosti k pokojné změně vlády vést nemohly, „*protože hlasy voličů nebyly podstatné; soupeřily mezi sebou jednotlivé klany a klientelistické sítě*“ (s. 77).

Rovněž prezidentské volby v roce 1996 byly poznamenány manipulací, což způsobilo mohutné demonstrace následované zákazem shromažďování a povoláním armády do ulic. Autor uzavírá, že Arménie spíše než prvky demokracie vykazuje znaky kompetitivního autoritarismu. I přesto, že po nástupu Roberta Kočarjana k moci zaznamenala Arménie v ukazatelích demokracie jistý vzestup, „*nejednalo se o skutečnou demokratizaci, ale o pouhé oslabení autoritářské vlády*“ (s. 78). Ani volba nového prezidenta Serže Sargsjana v roce 2008 nepřinesla přechod k demokratickému režimu. Ačkoliv se Sargsjan „*snaží zajistit Arménii image progresivní a reformující se země*“ (s. 86), autor podotýká, že se od „*prezidentství Levona Ter-Petrosjana v podstatě nic nezměnilo. Režim je v zásadě stále stejný, pouze se mění jeho čelní představitelé a celý systém se rovněž postupně stabilizuje*“ (s. 85) a jen budoucí vývoj ukáže, kterým směrem se Arménie nakonec vydá.

Finální, pátá kapitola se věnuje politickému režimu v Ázerbájdžánu v letech 1995–2012. První část kapitoly se soustředí na období vlády Hejdára Ālijeva, prezidenta *otce*. Byť autor přiznává Ālijevovi jisté zásluhy a pragmatismus, je pravda, že i v Ázerbájdžánu existovaly komplexní klanové a klientelistické struktury a korupce byla základem celého politického systému. Způsob Ālijevova vládnutí pak Kopeček ilustruje pomocí parlamentních i prezidentských voleb, v nichž se opětovně manipulovalo s výsledky. Západní země však přesto výsledky voleb uznávaly, a to především kvůli investicím ropných společností. V zemi navíc prakticky ani neexistuje významná opozice, autor konstatuje, že „*režim je schopen [...] si sestavit parlament k vlastnímu obrazu a ještě vnést do řad opozice rozkol tím, že některé ze stran přizve k moci, zatímco jiné nikoliv*“ (s. 92). Kopeček uzavírá, že v tomto období se jednalo o autoritarismus hegemonický volební. Ani po předání prezidentského křesla *synovi* Ilhamu Ālijevovi nedošlo k posunu k demokracii, ale naopak k režimu hegemonickému volebnímu autoritarismu. Ilham Ālijev přikročil k upevnění vlastní moci ústavními změnami a dalšími legislativními opatřeními, které spolehlivě chrání jak členy Ālijevovy rodiny, tak i členy vládnoucí skupiny.

Závěrem lze konstatovat, že recenzovaná publikace je vzhledem k tématu i kvalitě zpracování v české odborné literatuře poměrně ojedinělá. Na relativně malém rozsahu 136 stran se Vincenci Kopečkovi podařilo velice detailně analyzovat a zhodnotit vývoj politických režimů v Arménii, Gruzii a Ázerbájdžánu. I díky tomu kniha osloví především odborníky, kteří se o tematiku zajímají hlouběji, nebo také zájemce z řad studentů, kterým publikace poskytne téměř vyčerpávající náhled problematiky. Laici, na něž autor dle svých slov rovněž cílí, mohou mít problém s porozuměním některým pasážím, a to především kvůli bohaté autorově terminologii. Celé knize a zejména první kapitole, která je po obsahové stránce velice vydatná, by tak velice prospělo rozšíření poznámkového aparátu se zaměřením především na tyto potenciálně problematické pojmy. Stejně tak by publikace snesla i kvalitnější doplnění ilustrativními materiály, zejména mapami.

Na druhou stranu přemýšlivý čtenář ocení časté polemiky a trpělivé osvětlování, jak se autor dostal ke svým závěrům. Cíl publikace „*porozumět politickým režimům zemí Jižního Kavkazu*“ (s. 6) byl tedy z větší části naplněn, nicméně právě přemýšlivý čtenář nemusí být knihou zcela uspokojen. Autor se totiž spokojil s pouhým začleněním dané země do předem připravených kategorií a čtenáři již nenabízí žádnou diskusi o implikacích plynoucích z tohoto členění pro další vývoj v oblasti mezinárodních vztahů – a to i přesto, že v úvodu i závěru na význam regionu v mezinárodním kontextu upozorňuje.

Zdeňka Zlatušková